
Mussolinin puolen valinta toisessa maailmansodassa

Pirkko Kanervo: Italia ja Suomen talvisota. Il Duce Mussolini maailmanurheiman kansan apuna. Helsinki 2007. 470 s.

■ Suomen osallisuutta toiseen maailmansotaan on tutkittu sodasta lähtien, mutta tutkimus ei ole suinkaan edennyt suoraviivaisesti. Jatkosota kiinnosti 1950-luvulta lähtien myös ulkomaisia tutkijoita, ja heidän panoksensa pakotti suomalaiset tutkijat aikaa myöten luopumaan tulkinnasta, jonka keskeiset aikalaispäättäjät olivat sodalle antaneet. Näin puolustussota muuttui hyökkäyssodaksi. Toisin on talvisodan laita. Suursotaan suhteellisen etäisesti liittyneenä se on jäänyt lähes yksinomaan suomalaisen tutkimuksen kartoi-

tettäväksi, mistä sitten on seurannut, ettei tulkinta ole irtautunut aikalaistasosta. Niinpä yhä lähdetään siitä, että yksin jätetyn Suomen oli lopulta taituttava ankaraan rauhaan; muutoin uupunut armeija olisi kokonaan luhistunut.

Viime vuosina on keskusteltu talvisodasta virinnyt, mutta mielipiteidenvaihtoa ovat rasittaneet tietyt puutteet. Lähes jokainen keskusteluun osallistunut tutkija on puolustanut jo vuosia sitten lukkoon lyötyä kantaansa. Pirkko Kanervolla, arvioitavana olevan väitöskirjan tekijällä, ei tätä rasitetta ole. Hän esittää puheenvuoronsa puhtaalta pöydältä ja tekee sen hyödyntäen ulkomaista – lähinnä Italian arkistoista ammennettua – perustason aineistoa. Kanervo on ottanut tehtäväkseen selvittää, mitä osaa talvisota näytteli Italian politiikassa. Aiheen valinta on perusteltu, vaikka vanhastaan on toki tiedetty, että Italiassa talvisota sai aivan poikkeuksellisen suurta huomiota ja että itse Italian diktaattori Benenito Mussolini toi selkeästi ilmi halunsa auttaa Suomea. Se mitä ei ole tiedetty tai ainakaan noteerattu tarpeeksi on italialaisen avun määrä, puhumattakaan siitä, että olisi tunnettu niitä syitä ja motiiveja, jotka selittävät Italian asennoitumista ja siinä tahtuneita muutoksia.

Teos on huomattavan laaja. Tekijä on selostanut erilaisia diplomaattiraportteja ja lehtikirjoituksia yksityiskohtaisuudella, joka paikoin palvelee vain ohuesti tutkimuksen keskeistä kysymyksenasettelua. Lehtikirjoitusten käsittely on osin kaksinkertaista sikäli, että

kirjassa esitellään medialle halituksen yksityiskohtaiset ohjeet, joita sitten varsin tarkkaan seurattiin, kyse kun oli diktaatturimaasta. Kuvauksille Italian ja Suomen yhteyksistä ennen talvisotaa – 1920- ja 1930-luvulla – uhrataan niin runsaasti tilaa (ensimmäiset 170 sivua), että teoksen nimeksi olisi hyvin sopinut ”Fasistinen Italia ja Suomi 1920-luvulta talvisotaan”. Laajuudesta huolimatta teoksesta puuttuvat saksankieliset lähteet ja tutkimukset, mitä on pidettävä heikkoutena huolimatta siitä, että tekijän hallitsevilla kielillä laaditut lähteet ja tutkimukset paljolti kattavat tätä aukkoa. Silti tekijän olisi tullut mainita tämä rajoitus – näin olletikin, kun hän tulee siihen tulokseen, että Mussolinin Suomenpolitiikkaa määrasivät ennen muuta hänen suhteensa Saksaan ja sen diktaattoriin Adolf Hitleriin.

Teoksessa lähdetään hakemaan vastausta kysymykseen, pettikö Saksa sopimuskumppaniaan Neuvostoliittoa sallimalla Italian viedä aseita Suomeen vai pettikö Italia Saksaa toimittamalla avun salaa Saksalta Suomeen. Tekijä päätyy tulokseen, jonka mukaan Italia koetti – Hitlerin kiellettyä aseiden kauttakuljetuksen Saksan läpi – viedä niitä Suomeen Saksalta salaa, mutta sallien länsiliittoutuneitten päästä perille asiasta. Tulkinta heikentää Kanervon sitä päätelmää, jonka mukaan Italian avun taustalla olivat viime kädessä maan suhteet Saksaan. Avun salaaminen Saksalta viittaa siihen, että jokin muu(kin) seikka kuin juuri Saksa painoi Mussolinin vaa’assa paljon.

Mikä seikka? Pirkko Kanervo lähtee liikkeelle Eric Hobsbawmiin viitaten siitä, että 1930-luvun tunnusomaisin piirre oli voimien kokoaminen Natsi-Saksaa vastaan, siis demokratian ja oikeistoradikalismien välinen voimainmittely. Tämä peruslähtökohta ei ole kiistaton. 1920-luvun alussa Euroopassa oli vallalla vahvan eduskuntavallan ja heikon toimeenpanovallan leimaama parlamentaarinen järjestelmä. Se osoittautui liian heikoksi suojaksi kommunismin leviämistä vastaan oloissa, joissa Neuvostoliitto säilyi kansalais- ja interventiosotien läpi ja alkoi harjoittaa maailmanvallankumoukseen tähtäävää politiikkaa. Kommunismi eteni voimakkaimmin Neuvostoliiton länsinaapureissa sekä niissä maissa, joissa modernisaatioprosessi (erit. maareformi) oli keskeneräinen. Sulku kommunismin etenemiselle oli asetettavissa vain rajoittamalla äänioikeutta ja heikentämällä parlamentin valtaa. Aikalaiset joutuivat valitsemaan kommunistisen järjestelmän tai oikeistodiktatuurin välillä. He valitsivat jälkimmäisen, koska se säästi talousjärjestelmän mullistukselta, vaikka veikin kommunismin tavoin kansalaisvapaudet ja ilmaisuvapauden. Tästä syystä oikeistoradikalismi saavutti voittonsa verettömän vallankaappauksen kautta. Vain Espanja ajautui sisällissotaan, johon Kanervon väitöskirjassa viitataan kovin niukasti, vaikka Italia oli siellä keskeisesti mukana ja oli ulkoministeri Cianon mukaan samoista syistä kuin se auttoi Suomea talvisodassa. Tämän tietäen Mannerheim ja Ryti ve-

tosivat nimenomaan bolshevismien hirviön torjumiseen, kun he pyysivät Italiaa lisäämään apuaan. Kyseisen perusseikan mitätöimiseksi saksalaiset puolestaan väittivät, että Neuvostoliitto oli luopunut maailmavallankumoukseen tähtäävästä opistaan ja muuttanut nationalistiseksi. Suomen lähettiläs Eero Järnefelt kuitenkin arvioi, että Italian antibolshevistinen asenne vaikeutti ”ainakin toistaiseksi avointa asettumista Saksan rinnalle”.

Mussolinille antibolshevismi oli siis todella tärkeä sisäpoliittinen kysymys; hänen valtaantulonsa perustui nimenomaan siihen. Kanervo ei toki jätä tätä näkökohtaa kokonaan sivuun, mutta sen selkeämpi huomioon ottaminen olisi tehnyt entistä ymmärrettävämmäksi fasistisen Italian jo paljon ennen talvisotaa osoittaman suuren kiinnostuksen Suomeen: Lapuan liikkeeseen ja sen perilliseen IKL:ään. Italiassa uskottiin oikeistoradikalismien voittavan myös Suomessa. Kun sitten kävi selväksi, että Suomessa sisällissodan seurauksena rakennettu vahva toimeenpanovalta kykeni estämään kommunistien toiminnan ja oikeistokaappauksen vaaran, Italian kiinnostus Suomen ääri-oikeistoa kohtaan laimentui.

Tällaisen tausta-asetelman vuoksi Mussolini koki Hitlerin kohtalokkaana virhearviona elokuussa 1939 solmitun Molotov–Ribbentrop-paktin. Hitler tuntui sahaavan poikki sitä tukipilaria (kommunisminvastaisuus), johon oikeistoradikaalit järjestelmät kaikkialla nojautuivat. Kanervon mukaan Italiassa ei tiedetty pakettiin liittyvästä etupiirijaosta, mikä pi-

tää paikkansa sillä lisäyksellä, että varsin pian asian oikea laita Roomalle selvisi. Sen paljastivat Puolan jako Saksan ja Neuvostoliiton kesken ja Suomen talvisota, jossa virallinen Saksa otti kylmän asenteen Suomea kohtaan huolimatta siitä, että Kuusisen hallituksen perustaminen kertoi, kuten Italian Suomen lähettiläs Rosso asian käsitti, Neuvostoliiton tähtäävän Suomen bolsheviointiin. Kuuluisassa kirjeessään Hitlerille tammikuussa 1940 – sen merkitystä tekijä aivan oikein korostaa – Mussolini toi selkeästi esille sekä perustelunsa sille, miksi Suomea piti tukea, että Moskovan ja Berliinin kuhertelun aiheuttaman vakavan sisäpoliittisen uhan omalle asemalleen.

Toisin sanoen kommunismien ja oikeistoradikalismien välinen jännite ylläpiti osaltaan eikä niin vähäiseltäkään osaltaan fasistisen Italian kielteistä asennoitumista Molotov–Ribbentrop-paktin jälkeen Saksaan ja sen myönteistä asennoitumista Suomeen talvisodan aikana. Demokratioiden ja oikeistoradikalismien välinen jännite jää tämän rinnalla toissijaiseksi.

Kanervo hylkää perinteisen käsityksen, jonka mukaan Suomi jätettiin yksin kamppailemaan idän jättiläistä vastaan. Hän pitää sitä myyttinä perustellen kantaansa sekä tarkoin tilastotiedoin että päättäjiä – Tannerin ja Mannerheimin – lausunnoilla sodan jälkeen. Molemmat viimeksi mainitut myönsivät, ettei Suomi olisi kyennyt niin kauan menestykselliseen vastarintaan kuin se kykeni ilman tuntuvaa ulkomaista materiaalista apua. Ka-

nervo kiinnittää aiheellisesti huomiota myös siihen, ettei Tanner muistelmissaan mainitse Italiaa, fasistimaata, lainkaan, vaikka sen apu oli toiseksi suurinta heti Ruotsin jälkeen. Yksinjäämismyytti syntyi Kanervon mukaan ”poliittisista tarkoituksenmukaisuussyistä” jatkosotaan ja Saksan rinnalle asettumiseen liittyen. Niin se syntyikin, mutta syntyi jo talvisodan aikana. Ulkoministeri Tannerin kysytyä 26.2. T. M. Kivimäeltä Tukholmassa, miten hallitus, jos se taipuisi Moskovan vaatimaan raskaaseen rauhaan, selittäisi asia kansalle, Kivimäki kehotti häntä korostamaan, että Suomi oli jätetty yksin ja että sen oli siitä syystä pakko hyväksyä ehdot. Tätä neuvoa Tanner sitten johdonmukaisesti noudatti.

Kanervo osoittaa monin kohdin, kuinka Suomi käytti länsikorttia painostaakseen Saksan joko välittäjäksi sodassa tai toimimaan muutoin Suomen hyväksi Moskovassa. Varhaisin merkintä hänellä tästä menettelystä on päivänmäärältä 15.2. Silloin Suomen lähettiläs Eljas Erkko ilmoitti Italian ulkoministeriön edustajalle kreivi Bechille Tukholmassa, että pakottavassa tilanteessa Suomi hyväksyisi Ranskan ja Englannin avuntarjouksen. Pääministeri Ryti toisti ajatuksen Bechille neljä päivää myöhemmin. Tässä olisivat Saksan ulkoministeriön painetut aktit tuoneet lisävalaisua, sillä jo tammikuussa 1940 ulkoministeri Tanner ilmoitti juuri saman asian Saksan Suomen-lähettiläälle Wipert von Blücherille ja tiedusteli vielä, olisiko Saksalla annettavana jokin neuvo suomalaisille. Hallituksella oli

siis jo tammikuussa täsmälleen sama taktiikka kuin Summan murtumisen tapahduttua. Olisi kannattanut myös viitata siihen, että hallituksen Berliiniin lähettämä T. M. Kivimäki välitti puheena olevan kannan 19.2. Saksan ulkoasiainministeriön kansliapäällikölle Weizsäckerille, mistä sitten selvästikin seurasi Kivimäen kutsu Hermann Göringin puheille 22.2.

Selostaessaan Göringin kuuluisaa neuvoa suomalaisille 22.2. Kanervo siteeraa T. M. Kivimäen muistelmia, jossa tämä kertoo Göringin sanoneen, että ”Saksan voitettua sodan saisimme koron kanssa takaisin sen, mitä menettäisimme.” Sotasyyllisenä tuomittu Kivimäki jätti kuitenkin siteerauksesta pois nimenomaisen maininnan asiasta, joka siihen Ragnar Nordströmin muistelmien mukaan sisältyi ja joka vastaa myös valtioneuvostossa kirjattuja puheenvuoroja. Nordströmin mukaan Göring sanoi: ”Takaan, että kun lyhyen ajan kuluttua lähdemme sotaan Venäjää vastaan, saatte kaiken korkoineen takaisin.” Juuri ilmoitus tulevasta sodasta Neuvostoliiton ja Saksan kesken sai Rytin ja Tannerin ryhtymään hartiavoimin taivuttelemaan hallitusta hyväksymään rauha sen ankarista ehtoista huolimatta. Niin menetellessään heidän ei tarvinnut välttämättä olettaa, että Saksa voittaisi koko sodan. Riitti, kun he otaksuivat Saksan lyövän Neuvostoliiton, koska sen sodan yhteydessä Suomi saataisi valloittaa Karjalan takaisin. Ei voitu odottaa liittoutuneitten siinäkin tapauksessa, että lopullinen voitto lankeaisi niille, luovuttavan Karjalaa

Neuvostoliitolle, joka tuohon aikaan oli Saksan liittolainen, ei länsivaltain.

Kanervo ei käsittele pelosta, että hänet katsottaisiin naisena epäpäteväksi arvioimaan sotilaallisia seikkoja, juuri lainkaan tavanomaista argumenttia, jolla Suomen taipumista Moskovan rauhaan perustellaan, nimittäin tilannetta rintamalla maaliskuussa 1940. Se olisi ollut kuitenkin aiheellista eikä siihen olisi tarvittu sotilaallista asiantuntemusta; normaali lähdekritiikki olisi riittänyt. Käsitystä siitä, että armeija oli hajoamaisillaan, ovat tukemassa Lasse Laaksosen väitöskirja (1999) ja rintamakomentajien pessimistinen lausunto päivänmäärältä 9.3.1940. Jälkimmäisestä on todettu (mm. kenraali A. F. Airo), että Mannerheimin sai juuri sellaisen lausunnon kuin halusi, ja näin aivan ilmeisesti kävikin, koska Tanner torjui 8.3. ylipäällikön ehdotuksen länsiavun pyytämisestä ja ilmoitti hallituksen olevan päättävästi rauhan kannalla. Tapansa mukaan ylipäällikkö taipui edistämään hallituksen tavoitetta. Laaksosen tutkimuksessa taas on leimattu jokainen vähänkään myönteinen korkeitten upseerien aikalaislausunto sotilaallisesta tilanteesta subjektiiviseksi, jälkijättöiseksi, huonoon arvostelukykyyn perustuvaksi tai suorastaan vääristelyksi, kuten hän arvioi päämajan operatiivisen osaston päällikön kenraaliluutnantti A. F. Airon ja Kannaksen armeijan esikuntapäällikön eversti Kustaa Tapolan lausuntoja. Sen osoittaminen, mikä motiivi olisi johdannut heidät suoranaiseen vääristelyyn, on jäänyt esittämättä.

Vaikea on kuitenkin väittää perusteettomaksi Airon vertailua kesään 1944, jolloin yksiköt Länsi-Kannaksella hajosivat ja joukot peräytyivät epäjärjestyksessä peninkulman päivävauhdilla Viipuriin, joka luovutettiin lähes taistelutta. Silloin Suomen armeijan romahtaminen oli ylipäällikön samoin kuin useimpien komentajien katsannossa todella hiuskarvan varassa. Maaliskuussa 1940 joukot olivat Airon mukaan täysin johdon käsissä ja toteuttivat saamansa tehtävät. Summasta ne peräytyivät keskimäärin kilometrin – ei peninkulman – päivävauhdilla. Airo kiisti jyrkästi tulkinnan, jonka mukaan puolustus olisi ollut rauhan aattopäivinä katastrofaalisessa tilassa ja armeija hajoamisen partaalla. Sitä paitsi on erityisesti painotettava (minkä Kanervo tekeekin), että päätös rauhan ja samalla Saksan leiriin asettumisen puolesta muotoiltiin hallituksessa jo 25.2. eli kolmisen viikkoa ennen rauhaa.

Pirkko Kanervo katsoo, että vetoaminen sodan jälkeen Ruotsin ja Norjan kauttakulkukieltoon oli pelkkä tekosyy, kansalle tarjoiltu selitys sille, miksi länsiapua ei otettu vastaan. Tämä on sinänsä kiistatonta. Kuten Kanervo korostaa, rauhantekopäivänä Tanner leimasi toisin kuin sitä ennen länsiavun tehokkaaksi ja ilmoitti ainoaksi syyksi sen torjumiseen Ruotsin ja Norjan kauttakulkukielto. Näin tehtiin Ruotsista syntipukki, vaikka hallituksella näyttää todellisuudessa olleen (Kanervon mukaan) sellainen käsitys, etteivät kyseiset maat ryhtyisi tehokkaaseen vastarintaan länsival-

toja kohtaan. Vahinko vain, että tekijän silmiin ei ole osunut käyttämästään Tannerin kokoelmasta tärkeää K-A. Fagerholmin kirje Tannerille 26.2. eli päivä sen jälkeen, kun Ryti ja Tanner suosittivat hallitukselle Kremlin ehtojen hyväksymistä neuvottelupohjaksi. Kannanotosta perin juurin tyrmistynyt Fagerholm epäili vahvasti hallituksen selän takana sovitun jotakin, joka koituisi muun muassa sosiaalidemokraattien vahingoksi – Tanner kun oli paitsi ulkoministeri myös SDP:n johtomies. Niinpä hän asetti omat ehtonsa rauhalle. Oli saatava eduskunta ja päämaja sekä vielä muutamia länsiavun hyväksymistä tukevista ministereistä rauhan taakse. Mikäli rauhaan kuitenkin taivuttaisiin, tuli välittömästi alkaa valmistella tehokasta kotimaista propagandaa, jossa surkea rauha pantaisiin muiden kuin suomalaisten (siis ruotsalaisten) syyksi.

Kaikki Fagerholmin asettamat ehdot täytettiin viimeistä piirtoa myöten. Fagerholm itse oli mukana Rytin johtamassa delegaatioissa Mikkelissä, jossa Mannerheim pakotti yksityisessä puhuttelussa kenraalinsa taipumaan, vaikka nämä aluksi ehdoista kauhistuneina ilmoittivat, että ”sotaa voitiin ja täytyi jatkaa”. Myöhemmässä propagandassa korostettiin voimakkaasti, että Ruotsin asenteen vuoksi yksin jätetyn Suomen täytyi taipua rauhaan – tai oikeastaan välirauhaan, niin kuin Kanervo aivan oikein tähdentää. Aivan teoksen lopussa hän muuttuu tämän suhteen hivenen epävarmaksi ja siteeraa Rytin sotasyllisyys-oikeudenkäynnissä antamaa lausun-

toa, jonka mukaan karjalaisten evakuoiminen ja asuttaminen osoittavat Suomelta puuttuneen revanssialuja talvisodan jälkeen. Ryti kuitenkin lähti puolustautumisessaan siitä, että jatkosota kokonaisuudessaan oli puolustussota, ei hyökkäyssota. Sitä paitsi Kanervon selostama optio-oikeus karjalaisille puhuu revanssisota-ajatuksen puolesta. Suomalaiset yrittivät Moskovan neuvottelujen loppuvaiheessa sisällyttää rauhansopimukseen pykälän, joka sallisi karjalaisten jäädä vuodeksi turvattuina paikoilleen ja päättää vasta siten, palaisivatko he Suomeen vai ei. Ehdotus raukesi Molotovin vastustukseen ja siihen, että karjalaiset äänestivät jaloillaan ja tulivat Koti-Suomeen. Ehdotuksen motiivina tuntuisi olleen yritys säästää maa miltei ylivoimaiseksi koetulta siirtolaisten huoltamiselta ja saada karjalaiset jäämään paikoilleen siihen saakka, kunnes heidät uudessa sodassa vapautettaisiin.

Teoksesta käy esille, että Suomen taipuminen rauhaan koettiin maailmalla yleisesti huomattavana diplomaattisena voittona Saksalle ja yhtä suurena tappiona länsivalloille. Tähän problematiikkaan liittyy ehkä merkittävin Kanervon saavuttama tutkimustulos. Mussolini seurasi tiiviisti talvisodan kulkua ja puntaroi sen valossa kysymystä, joka oli myös Italialle se kaikkein tärkein eli oletusta suursodan vastaisesta kulusta. Kukaan ei tiennyt silloinkaan tulevasta, mutta keskeisten päättäjien oli pakko muodostaa siitä jonkinlainen ennakkokuva, jotta he ylipäätään olisivat kyenneet teke-

mään päätöksiä. Mussolini epäili aluksi Saksan häviävän suursodan ja julisti sen vuoksi Italian ei-sotaakäyväksi maaksi. Rooman diktaattori katsoi, ettei edes Saksan ja Neuvostoliiton sopimus säästäisi Saksaa tappiolta, koska USA ei kuitenkaan sallisi läntisten demokraatioiden sortuvan vaan sekaantuisi sotaan. Suomen solmima Moskovan rauha sai Mussolinin muuttamaan kantansa. Hän katsoi suomalaisten tehneen rauhan ja luopuneen kutsumasta länsivaltoja avuksi viime kädessä siksi, että Helsingissä arvioitiin Saksan voittavan sodan. Tässä vaiheessa Mussolini ryhtyi julistamaan lähipiirilleen käsitystään, jonka mukaan Saksa tulisi vetämään suursodassa pisimmän korren. Se kanta johti hänet saattelemaan maansa Hitlerin sateenvarjon alle. Päätös tehtiin diktaattoreiden tapaamisessa muutama päivä Moskovan rauhan jälkeen. Talvisodalla oli siis merkittävä kansainvälisen tason jälkiseuraamus.

Teoksessa on paljon myös lyhyemmän kantaman kattavia uusia, perusteltuja tulkintoja. Näihin kuuluvat esimerkiksi Ahvenanmaan linnoittaminen, jonka osalta käy ilmi, että Suomi oli jo ennen sotaa suuntautunut kohden Saksaa. Kirja tuo valoa tähän saakka hämäräksi jääneeseen entisen presidentin P. E. Svinhufvudin matkaan sodan lopulla Berliiniin ja Roomaan. Matka tehtiin hallituksen tai ainakin sen pääministerin toimeksi annosta, ja sen tarkoituksena oli koettaa vaikuttaa Saksan avulla Moskovaan niin, että vähintään kaupungit jäisivät luovutettavaksi vaaditulta alueelta suomalaisille.

Kaikkineen Pirkko Kaner-
von väitöskirja tuo viime vuo-
sina vihdoinkin käynnistyneeseen keskusteluun talvisodasta tärkeän lisän. Hän tuo sen perustutkimuksen tasolta ja ennen muuta sitä kautta, että talvisota kytkeytyy aikaisempaa paremmin laajempiin kansainvälisiin yhteyksiinsä. Ylipäätään teoksen ansiot ovat huomattavia ja vievät tutkimusta merkittävän askelen eteenpäin.

Heikki Ylikangas